А. С. Ільєнко,
к. держ. упр., Технічний директор Акціонерного товариства "Харківгаз", м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-4472-134X

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.20.76

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ВІДКРИТТЯ ГАЗОПРОВОДУ "ПІВНІЧНИЙ ПОТІК-2"

A. Ilyenko,
PhD in Public Administration, Technical Director of Kharkivgaz Stock Company, Kharkiv

PROBLEMS AND PROSPECTS OF STATE ENERGY SECURITY IN THE CONTEXT OF THE OPENING OF THE NORD STREAM 2 PIPELINE

У статті досліджено проблеми і перспективи державної енергетичної безпеки в контексті відкриття газопроводу "Північний потік-2". Зокрема, підкреслено значення фактору нових технологій було продемонстровано сланцевою революцією, яка кардинально змінила статус США і змусила весь світ звернути найпильнішу увагу на перспективи видобутку нетрадиційних нафти і газу. Охарактеризовано загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії. Показано, що енергетична безпека вимірюється такими категоріями: ресурсна достатність; економічна доступність; екологічна допустимість; інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв. Обґрунтовано застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої енергетичної політики у контексті застосування "енергетичної зброї". В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків. Виокремлено переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2". Зазначено, що "енергобезпека", закладена в основу концепцій енергетичного союзу ЄС, розуміється в Брюсселі як різноманітність джерел, у той час як російська сторона пропонує розуміти енергетичну безпеку як різноманітність маршрутів, виключаючи ненадійних транзитерів. Підкреслено, що продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України. При цьому Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи ризикують частково або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проекту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2".

The article explores the problems and prospects of state energy security in the context of the opening of the Nord Stream 2 Pipeline. In particular, the importance of the factor of new technologies in the form the shale revolution is demonstrated, which dramatically changed the status of the United

States and forced the whole world to pay close attention to the prospects of unconventional oil and gas production. A significant breakthrough in technology led to the entry of the entire oil and gas sector in a period of low prices. The general essence of energy security and its categories are described. It is shown that energy security is measured by the following categories: resource sufficiency; economic availability; environmental permissibility; infrastructure reach as no barriers to consumers' access to energy carriers. The application of energy flows as a significant tool of foreign energy policy in the context of the use of "energy weapons" is substantiated. Within the framework of this concept, the ability of energy resource exporters to influence importing countries in order to obtain political or economic benefits is considered. In this context, energy dependence is perceived almost as a synonym for serious risks. The advantages and disadvantages for the energy security of the construction states and the commissioning of the Nord Stream 2 Pipeline are highlighted. It is noted that "energy security," the basis of the concepts of the EU energy union, is understood in Brussels as a variety of sources, while the Russian side proposes to understand energy security as a variety of routes, excluding unreliable transit. It is highlighted that the continuation of gas transit through Ukraine is a very serious precaution against the large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine. Accordingly, Ukraine and a number of transit states in Eastern Europe risk or completely lose revenues from Russian gas supplies to the EU. Critical to the project, the Baltic countries and Poland do not bear direct losses from Nord Stream 2.

Ключові слова: державна енергетична безпека, газоенергетика, газопровід "Північний потік-2", енергетичні ресурси.

Key words: state energy security, gas energy, Nord Stream 2 Pipeline, energy resources.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На рівні глобального виміру газоенергетики найбільш помітними складовими трансформації стали революція в області видобутку нетрадиційних вуглеводнів і поступовий рух до світового ринку газу за рахунок збільшення частки поставок зрідженого природного газу. На європейському ринку в якості ключових подій і процесів можна виділити лібералізацію газового ринку, зростання спотової торгівлі, збільшення частки повновлених джерел енергії в енергобалансах держав замість прогнозованого зростання споживання газу, трансформацію правової системи регулювання ринку. Всі ці події кардинально змінюють обсяги і вектори енергетичних потоків, а також баланс сил основних учасників взаємодії. Крім того, в глобальному вимірі процес трансформації газоенергетичного сектора виступає одним із значущих чинників процесу перерозподілу сил на світовій арені. Вищезазначене обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку державного управління у контексті забезпечення енергетичної безпеки, зокрема, щодо транспортування газу в нинішніх умовах присвятили свої праці численні автори, зокрема, О.О. Брожек [2], Н.М. Матвійчук [3], Л.С. Тараєвська [4] та ін.

Однак через проєкт "Північний потік-2" Європа залишається сильно залежною від газу з Росії, ключового для неї постачальника блакитного палива. Однак новий газопровід також ставить під загрозу економічну, енергетичну та національну безпеку Центральної та Східної Європи, зокрема України і Польщі. Підтвердженням цього є те, що російський "Газпром" призупинив транзит природного газу через Україну до Угорщини, починаючи з 1 жовтня 2021 року. Відповідно, монополізація Російською Федерацією газових маршрутів ставить питання про прозорість основоположних принципів функціонування газових ринків ЄС. Враховуючи вищезазначене, поточних досліджень недостатньо для вирішення вказаної проблеми.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою роботи є дослідження проблем і перспектив державної енергетичної безпеки в контексті відкриття газопроводу "Північний потік-2".

Для досягнення поставленої мети в роботі пропонується поставити та вирішити такі завдання:

- охарактеризувати загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії;
- обґрунтувати застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої політики;

— виокремити переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Передусім доцільно детально розглянути вимірювання енергетичної безпеки. Зокрема, пропонується їх поділ на 4 категорії:

- ресурсна достатність (availability);
- економічна доступність (affordability);
- екологічна допустимість (acceptability);
- інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв (accessibility).

Перший вимір, що акцентує увагу на ресурсній достатності (availability), включає в себе проблеми, пов'язані з можливим виснаженням запасів енергоресурсів. Він знаходиться в тісному взаємозв'язку з другим виміром енергетичної безпеки — економічною доступністю (affordability). Протягом майже всієї історії використання вуглеводнів людством проблема вичерпання ресурсів постійно притягує до себе увагу вчених і громадськості. У періоди високих цін або підвищення попиту ці побоювання посилюються, і можливе виснаження сприймається в якості основної проблеми енергетичної безпеки. У роботах, присвячених проблемі ресурсної достатності, часто зустрічається точка зору, що потенціал нових економічно доступних родовищ не покриває обсяги споживання, в результаті чого видобуток в світі наближається до свого піку, за яким прогноуються спад і неминучі перебої з постачанням [1; 4].

Дискусія про проблему швидкого вичерпання ресурсів ведеться передусім про перспективи нафтовидобутку. Однак її ключові особливості характерні і для прогнозування споживання будь-якого іншого виду вичерпних енергоресурсів. Тому дискусія про нафтовидобуток виявляється вельми показовою для інших областей, що мають не таку тривалу історію. Так, прогнози про швидке виснаження нафти робилися протягом всієї історії її видобутку. Вони були пов'язані з появою і активним розвитком нових областей споживання нафти (наприклад, освітлення олійними лампами, двигуни внутрішнього згоряння), зростанням економіки і споживання конкретних країн (наприклад, Китаю) [2; 3].

Значення фактору нових технологій було продемонстровано сланцевою революцією, яка кардинально змінила статус США і змусила весь світ звернути найпильнішу увагу на перспективи видобутку нетрадиційних нафти і газу.

Запаси нетрадиційного газу, під яким розглядаються сланцевий газ, метан вугільних пластів, газ з порід з низькою проникністю і гідрат метану, можуть перевищувати запаси традиційного газу в п'ять і більше разів. Якщо запаси традиційного газу покривають потреби світової економіки протягом приблизно 50 років при збереженні поточного споживання, то запасів нетрадиційного газу вистачає ще більш ніж на 250 років. Таким чином, накопичений людством досвід використання вуглеводнів дозволяє зробити висновок про те, що традиційний вимір ресурсної достатності знаходиться в тісному взаємозв'язку з питаннями економічної доступності [1; 3].

Сприйняття енергетичної безпеки через призму екологічної доступності виникло порівняно нещодавно. Зокрема, одним з ключових чинників, що сприяли розширенню використання відновлювальної енергії й енергоефективних технологій в цей період виступила, на наш погляд, актуалізація питань енергетичної безпеки. Розширене застосування відновлювальної енергії й енергоефективних технологій дозволяє зменшити залежність від імпортованих енергоресурсів і таким чином знизити ризики для енергетичної безпеки. На думку експертів, скорочення попиту на викопні види палива сприяє підвищенню ліквідності глобальних енергетичних ринків, зміцнюючи енергетичну безпеку всіх імпортерів; це відбувається в результаті ослаблення позицій експортерів на ринку і зниження волатильності, яка супроводжує будь-який збій поставок на ринку.

Тепер розглянемо енергетичну безпеку через призму вимірювання, яке можна назвати інфраструктурною досяжністю. До цього виміру необхідно віднести проблеми, пов'язані з виникненням різних бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв. Серед подібних бар'єрів слід відзначити економічні, політичні та технологічні фактори. До зазначеного виміру відносяться проблеми, обумовлені природними катастрофами, руйнуванням транспортної інфраструктури, нападом терористичних організацій або збройних сил іншої держави, накладенням ембарго або санкцій. У Зеленій книзі Європейської комісії серед загроз цього виміру називають страйки, природні катастрофи або геополітичні кризи. Важливо відзначити, що в літературі, присвяченій дослідженню питань енергетичної безпеки, серед всієї сукупності загроз вимірювання "інфраструктурної досяжності", найбільша увага приділяється проблемам, пов'язаним з навмисним перериванням поставок державними акторами з політичних мотивів [2; 4].

Те, що контроль над енергетичними потоками може бути використаний в якості значущого інструменту зовнішньої політики, і що поставки енергоресурсів можуть бути навмисно перервані, було продемонстровано в 1970-і рр. Перша нафтова криза виникла в 1973 році у результаті накладення ембарго країнами ОПЕК. Ця криза показала, що використання "нафтової" або "енергетичної" зброї не обов'язково має відповідати наявності значних військових можливостей і, отже, навіть слабкі у військовому відношенні держави можуть використовувати її, кидаючи виклик великим державам. Криза 1973 року зумовила створення сучасної моделі енергетичної безпеки, в рамках якої робиться акцент переважно на те, як впоратися з будь-яким зливом поставок нафти з видобувних країн.

Однак водночас потрібно відзначити, що співвідношення негайно досягнутого ефекту ембарго і його довгострокових наслідків виявилось несподіваним. Зміни в енергетичній політиці і енергоспоживанні промислово розвинених держав мали вкрай негативні наслідки для самих же країн-експортерів нафти. Таким чином, стало очевидно, що тільки розрахунки на ефект у короткостроковій перспективі не можуть обґрунтувати використання будь-яких жорстких інструментів енергетичної політики [1; 2].

Сьогодні ідея використання енергетичних потоків для впливу на держави-імпортери часто згадується в

дослідницькій літературі, проте рідко пояснюється детально. Зазвичай вона описується або як застосування "енергетичної зброї", або як використання інструментів зовнішньої енергетичної політики. В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків. Однак детальний аналіз фактичного матеріалу є недостатнім внаслідок складнощів, пов'язаних з отриманням точної інформації з енергетичних конфліктів.

Ситуація невизначеності залишає дослідникам досить місця для висунення припущень про дії і мотивації акторів і, відповідно, термінологія грає тут важливу роль. Причина звернути особливу увагу на вибір конкретних термінів пояснюється в рамках конструктивістського підходу. Зокрема, одне з основних положень конструктивізму полягає в тому, що "ідентичність і інтереси акторів формуються швидше розділяються ідеями, ніж є заданими природою". З урахуванням цього фактора використання терміна "енергетичної зброї" несе в собі негативний зміст. У сучасному міжнародному праві використання класичного зброї, тобто військової сили, вважається неприйнятним у разі відсутності достатніх для того підстав. І, відповідно, при описі дій країн-експортерів цей термін викликає асоціації з неприйнятним насильством і має на увазі використання екстраординарних заходів. Цей процес може бути добре описаний у рамках підходу Копенгагенської школи, який пропонує сфокусуватися на процесі сек'юритизації і проаналізувати механізм прийняття екстраординарних заходів для захисту безпеки держави. З цієї точки зору "енергетичну зброю" можливо розглянути скоріше як політизований концепт, який використовується для досягнення політичних цілей [2; 4].

Деякі автори не тільки пояснюють міждержавні конфлікти в рамках цього концепту, але і доводять, що подібні інструменти в принципі характерні для зовнішньої політики деяких держав. Як приклад можна навести використання енергетичних інструментів Росією. Прагнення використовувати енергетичну залежність як джерело політичного і економічного впливу було основним фактором розширення енергетичної інфраструктури Радянським Союзом. Сучасну Росію можна описати як "нафтодержаву", яка регулярно вдається до використання енергетичних потоків в якості джерела впливу. Зокрема, це стосується відкриття газопроводу "Північний потік-2".

"Північний потік-2" — добудований трубопровід з Росії до Німеччини загальною потужністю 55 мільярдів кубометрів газу на рік. Проти цього газопроводу активно виступають Сполучені Штати, зацікавлені в просуванні свого зрідженого природного газу в країни Євро-союзу, а також Україна і Польща, які називають проєкт політичним. Вашингтон чотири рази вводив санкції, намагаючись перешкодити його реалізації, але будівництво вийшло на фінальну стадію. 10 вересня 2021 року будівництво газопроводу "Північний потік-2" офіційно завершилося.

Будівництво "Північного потоку-2" почалося у вересні 2018 року. Проєкт з самого початку викликав су-

перечки. "Газпром" переконував керівництво ЄС у стратегічній важливості проєкту, експерти висловлювали сумніви в тому, що Європі потрібен ще один російський газопровід. Проти нього висловлювалися Польща і балтійські країни, які традиційно виступають проти зростання російського енергетичного впливу в ЄС.

Найдовше — більше двох років — будівельники отримували дозвіл від Данії. Місцевий регулятор дозволив прокласти труби тільки в жовтні 2019 року. До цього часу ділянки в водах інших країн вже були майже побудовані, а будівництво газопроводу загалом було завершено на 83%.

Після відкриття газопроводу "Північний потік-2" Україна не зможе розраховувати на широке міжнародне "обурення" через нові для неї обставини.

На стику економічного і політичного вимірів проєкту "Північний потік-2" стоїть питання українського транзиту. Запуск газопроводу серйозно вплине на Україну, яка є членом Європейського енергетичного співтовариства і до якої в Брюсселі, керуючись політичними міркуваннями, відносяться як до надійного транзитера.

Реалізація проєкту "Північний потік-2" може обернутися для України повною втратою доходів від транзиту російського газу в ЄС. Щорічні фінансові втрати для українського бюджету складуть приблизно 2 млрд євро. Це, зокрема, підтверджується тим фактом, що 27 вересня 2021 року урядами Угорщини та Росії було підписано довгостроковий контракт щодо постачання російського газу до кінця 2036 року через газопровід "Північний потік-2" в обсязі 4,5 млрд кубометрів на рік. Зазначений контракт вступив у силу 1 жовтня 2021 року, відповідно, транзит газу до Угорщини через Україну було припинено. Слід при цьому відзначити, що Угорщина отримувала газ через територію України протягом десятиріч, і цей маршрут уважався найбільш економічно вигідним на фоні того, що Україна жодного разу не порушила своїх обов'язків перед Угорщиною. При цьому слід врахувати, що імпорту природного газу з Угорщини здійснювався шляхом віртуального реверсу, відповідно, можливості його імпорту з Угорщини без транзиту відсутні.

"Північний потік-2" в свою чергу вступає в конфлікт зі стратегією Енергетичного союзу ЄС. У концепції енергетичного союзу 2015 року Єврокомісія стверджувала, що ЄС повинен диверсифікувати поставки газу і підвищити стійкість до збоїв, обмежуючи залежність від домінуючих постачальників і знаходячи альтернативні джерела. Ці обставини, на думку Європейської комісії, повинні дати ЄС політичну основу для оцінки проєкту "Північний потік-2". Відсилання до альтернативних джерел демонструє причину енергетичних суперечностей між Росією і Євросоюзом. "Енергобезпеку", закладена в основу концепції енергетичного союзу ЄС, розуміється в Брюсселі як різноманітність джерел, у той час як російська сторона пропонує розуміти енергетичну безпеку як різноманітність маршрутів, виключаючи ненадійних транзитерів. Різниця розуміння призводить до конфліктуючих оцінок проєкту "Північний потік-2". На думку Росії, газопровід спрямований на збільшення енергетичної безпеки Європейського Союзу, на думку Брюсселя, — на її зниження.

Основні бенефіціари проєкту "Північний потік-2" — Росія і країни Західної Європи. Деякі експерти вважають, що будівництво газопроводу не тільки підвищує їх енергобезпеку, але і чинить на них позитивний економічний вплив. Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи, навпаки, ризикують частково, або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проєкту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2", керуючись при його оцінці політичними міркуваннями. Що ж стосується України загалом продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Як результат проведеного дослідження, у роботі було отримано такі висновки.

1. Охарактеризовано загальну сутність енергетичної безпеки та її категорії. Показано, що енергетична безпека вимірюється такими категоріями: ресурсна достатність; економічна доступність; екологічна допустимість; інфраструктурна досяжність як відсутність бар'єрів для доступу споживачів до енергоносіїв.

2. Обґрунтовано застосування енергетичних потоків в якості значущого інструменту зовнішньої енергетичної політики у контексті застосування "енергетичної зброї". В рамках цієї концепції розглядається можливість експортерів енергетичних ресурсів впливати на країни-імпортери з метою отримання політичних або економічних вигод. У такому контексті енергетична залежність сприймається майже як синонім серйозних ризиків.

3. Виокремлено переваги та недоліки для енергетичної безпеки держав будівництва та введення в експлуатацію газопроводу "Північний потік-2". Підкреслено, що продовження транзиту газу через Україну є дуже серйозним запобіжником від масштабної агресії Російської Федерації проти України. При цьому Україна і низка держав-транзитерів Східної Європи ризикують або повністю втратити доходи від поставок російського газу в ЄС. Критично налаштовані до проєкту країни Балтії і Польща не несуть прямих втрат від "Північного потоку-2".

Література.

- Брошко О.О., Сокотенюк С.М. Економічна безпека критичних інфраструктур України: сучасний стан та напрями покращення. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 4. С. 71—75.
- Ільєнко А. С. Державне регулювання безпеки газопостачання в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2019. № 12. С. 34—37.
- Матвійчук Н.М. Загрози енергетичній безпеці України. Регіональна економіка та економіка природокористування. 2018. № 1. С. 118—125.
- Тараєвська Л.С. Складові енергетичної безпеки та критерії оцінки. Економіка і суспільство. 2018. Вип. № 8. С. 372—377.

References:

- Brozhko, O.O. and Sokotenyuk, S.M. (2017), "Economic security of critical infrastructures of Ukraine: current state and directions of improvement", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 4, pp. 71—75.
- Ilyenko, A. S. (2019), "State regulation of gas supply security in Ukraine", *Publichne upravlinnya i administruvannya v Ukraini*, vol. 12, pp. 34—37.
- Matvijchuk, N.M. (2018), "Threats to Ukraine's energy security", *Regionalna ekonomika ta ekonomika pryrodokorystuvannya*, vol. 1, pp. 118—125.
- Tarayevska, L.S. (2018), "Components of energy security and evaluation criteria", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 8, pp. 372—377.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2021 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ
(Категорія «Б»)**

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73